

JEŠTĚ K CHARAKTERISTICE KARLA IV. NĚKTERÉ OTAZNÍKY

Václav Vaněček

Úkol všestranně osvětlit osobnost, dobu i dílo panovníka, kterého běžně označujeme Karlem Čtvrtým, ačkoli tato řadová číslovka je právě z hlediska české státnosti nejméně vhodná, vyvstal v druhé polovině 20. století před naší historiografií už dvakrát. Poprvé to bylo v r. 1966, kdy v rámci světových kulturních výročí UNESCO byly zásluhy této mimořádné postavy mezi panovníky evropského středověku připomenuty u příležitosti 650. výročí Karlova narození. Podruhé to bylo v r. 1978, kdy mezi jubilea UNESCO bylo zařazeno šestisté výročí Karlovy smrti, vzpomenuť s daleko větším důrazem a nesrovnatelně okázaleji než tomu bylo 12 let předtím, a to nejen v Karlově vlasti, ale i v jiných zemích Karlova někdejšího císařského panování.

Aniž bychom předcházeli plnějšímu a spolehlivějšímu hodnocení, které bude možné až s odstupem více let, lze říci, že v historickém bádání byl v souvislostech obou zmíněných jubileí učiněn velký pokrok, že se však současně pro danou problematiku otevřela i řada nových otázek a pohledů, jimiž se historická věda bude muset zabývat patrně nejméně do dalšího velkého karlovského výročí v r. 2016. Na některé z nich chceme upozornit v této úvaze.

Karel byl z českých panovníků první, jemuž se podařilo dosáhnout hodnosti a titulu od r. 1346 krále a od r. 1355 císaře Římanů - Romanorum imperator. Jak sám o tom hlásá v listině vydané v r. 1357, znamenalo to, že byl povýšen "ad mundialis monarchiae apicem" a tak nadřazen "cunctis per orbem regnantibus", což byly aspirace vskutku nemalé.

Na český královský trůn dosedla pak v dalších stoletích ještě řada římských císařů a čtyři císařové rakouští. Jako český císař může však být označen jediný - Karel z rodu přemyslovsko-lucemburského. Považují-li se poslední čeští králové, ať korunovaní (poslední korunovace českého krále se konala v Praze r. 1836) či nekorunovaní, běžně za Habsburky, pak by nic nemělo bránit tomu, abychom Karla pokládali za Přemyslovce. Rozdíl je v tom, že v případě Habsburků zprostředkova-

telka nové linie Marie Terezie skutečně jako česká královna vládla (římským císařem byl její manžel František Lotrinský), zatímco Eliška Přemyslovna se sama vlády neujala, neboť českým panovníkem byl její manžel, Karlův otec Jan.

Slova oficiálního Karlova titulu "Romanorum imperator" byla v jeho době ovšem už lesklou reminiscencí a krásnou iluzí. Jakkoli to zní paradoxně, mnohem bližší soudobé realitě byla by bývala jejich parafráze "Bohemorum imperator". Totéž měl snad na mysli ve své charakteristice Karla Eneáš Silvius (pozdější papež Pius II.), v jehož šlépějích šel pak i císař Maxmilián, když v Karlovi viděl arciočtce říše (des Heiligen römischen Reiches Erztiefvater).

O funkční sloučení císařské římské a královské české hodnosti se Karel pokusil jen s malým zdarem, s prchavým úspěchem a ne vždy důsledně. Svědectvím, hmotným pozůstatkem a kuriózním residuem jeho snah v tomto směru je císařský orel vpravo od českého lva na pouzdře české svatováclavské královské koruny, kterou dal nově zhotovit, a kde bychom daleko spíše vedle lva čekali symbol přemyslovské dynastie, totiž orlici s plaménky. Příznačné je, že právě v době Karlově nelze dobře mluvit o zvláštní české mezinárodní politice. V tomto mimořádně důležitém směru státní mocí ztrácely se tehdy české zájmy v "říšských" (císařských), na kterých se česká šlechta účastnila minimálně.

O století později na spojení české a římské panovnické hodnosti pomýšlel král Jiří. Na štěstí se mu to nepodařilo. A ovšem za Habsburků stalo se spojení obou hodností až do zániku Říše v r. 1806 zjevem zcela běžným, přičemž - viděno z českého hlediska-- dostávalo politický smysl stále více záporný, neboť české kurfiřtství bylo pro hodnost římského císaře předpokladem, resp. východiskem, už jen zcela formálním a česká královská koruna se v lesku koruny císařské stále více ztrácela.

K tomu, co jsme pověděli v předchozích řádcích, je nezbytné vyvednout několik historických skutečností, jež - přes spory vedené o tom v dosavadní literatuře - ukazují, že se Karel nepochybně cítil od svého návratu do Čech členem, předním příslušníkem a posléze hlavou široké obce českých šlechticů, přímým pokračovatelem dosavadních představitelů české feudální státnosti, dalším v řadě těch, kdož na jedné straně v linii přemyslovské a na druhé straně v brzy pohaslé a neméně legendární linii velkomoravských Mojmírovců, ztělesňovali samostatný politický život českých zemí, v době Karlově trvajícím už nejméně půl tisíciletí. Počátky této tradice české státnosti dobře se zračí v legendě - kronice Kristiánově, dnes, jak se zdá, už definitivně rehabilitované.

Pro toho, komu by záleželo více na jazykové než na politické strán-

ce takto naznačeného komplexu otázek, lze poukázat nejen na Karlem samým ve vlastním životopise zdůrazněný fakt, jak se rychle znovu naučil mateřskému jazyku, takže brzy mluvil česky "ut alter Bohemus", ale i na řadu jiných Karlových výroků, z nichž zvláště typický je obsažen v textu darovací listiny pro slovanský klášter sv. Jeronýma na Novém Městě v Praze. Listina je vydána v Norimberku r. 1347 a o českém jazyce se tu mluví jednak jako o "řeči našeho českého království", jednak jako o jednom z jazyků slovanských, právě tak jako ve známém dopisu Karlově z Pisy králi Srbů Štěpánu Dušanovi (1355), kde se připomíná společná Karlovi i Dušanovi ušlechtilá (nobilis) slovanská řeč (slavici idiomatis participatio).

Od návratu do rodné země dával Karel opětovně najevo, jak mu záleží na tom, aby nebyl pokládán v Čechách za cizince. Zvláště přesvědčující je v tomto směru latinská listina z r. 1358, v níž Karel navěky zaručuje svobodu sedlákům držícím grunty ve vsi Stadčicích, odkud, jak Karel věřil, před staletími byl k vládě v Čechách povolán Přemysl-Oráč, prapředek všech knížat a králů českých do Václava III. (+ 1306) a matky Karlovy, královny Elišky. S hrdostí a úctou připomínal Karel, že to byli právě gloriosi Bohemise principes, z jejichž "vznešené krve" sám pocházel (de quorum alto sanguine traxisse nos constat originem), jak čteme v jeho dopisu poslaném z Milána arcibiskupu Arnoštovi v lednu 1355.

Předními hmotnými památkami Karlova vřelého vztahu k české zemi (lze tu mluvit o bohemocentrismu) a k její metropoli Praze (pragocentrismus) jsou vedle Pražského hradu s katedrálou sv. Víta a kaplí sv. Václava Nové Město Pražské a zejména český královský hrad Karlštejn, v němž spolu s tím, co čeští králové měli nejvzácnějšího, byly až do r. 1420 chovány i korunovační klenoty císařské. Praha jako tradiční sídlo českých panovníků měla se stát - zcela ve smyslu Libušina proctví, jak je formuloval Kosmas - sídelním městem římských císařů a hlavním městem západokřesťanského politického a náboženského společenství, které ve zkratce způsobující mnohá nedorozumění bývá historiky zváno prostě "říše".

Přesto, že se v osobě Karlově spojovaly, pěstře proplétaly a různě křížily tradice a reminiscence antické a orientální, románské a německé, přemyslovské, velkomoravské a slovanské, doložitelné nejen řadou památek literárních a výtvarných, ale i četnými akty fundátorskými a donačními, přece v jeho historickém obraze dominuje koneckonců jeho vztah k rodné zemi, k jejím dějinám, k její prastaré slovanské dynastii, k lidu, jehož jazyk dokonale ovládal, k prostředí, jež aktivně pomáhal spoluvytvářet a v němž zanechal nejhlubší stopy svého vladařského působení.

Karel byl králem mnohonásobným, neboť vedle císařské korunovace podstoupil pětkrát korunovací královskou. Na jeho hlavě spočinula koruna králů římských (tato dokonce dvakrát, 1346 a 1349), dále koruna lombardská, koruna arelatská a především ovšem koruna česká.

Český stát budoval Karel jako nový mocenský základ přemyslovsko-lucemburské dynastie a zároveň jako východisko k nové organizaci všekřesťanské nadnárodní říše, jež by - v jeho pojetí - umožňovala rozvoj jednotlivých složek ("národních států") této univerzální pospolitosti na bázi jejich domácích tradic a podle konkrétních místních podmínek.

V zemích České koruny znamenala jeho vláda další etapu překonávání feudální rozdrobenosti centralizovanou monarchií. Přineslo to řadu problémů vyvolaných zejména úsilím spojit silnou vládu královskou (monarchický princip) s odstředivými tendencemi panské oligarchie, a to nejen v Čechách samých, ale také v zemích, jež odedávna k Čechám náležely nebo nově do rámce České koruny byly vtěleny. Karlovou zásluhou se tento útvar stal načas poměrně zkonsolidovaným státem.

Jako nositel české královské hodnosti nebyl ovšem Karel panovníkem toho jména Čtvrtým, ale Prvním, neboť hlavou českého státu žádný Karel dosud nebyl. Na prvních ražbách svých mincí se Karel sám také skutečně jako První označuje. Karlem na českém trůně Druhým byl podle toho římský císař Karel VI., otec Marie Terezie; Karlem Třetím bylo by lze nazvat bavorského Karla Albrechta, který se dal provolat za českého krále r. 1741 a Karlem Čtvrtým by byl ironií dějin Habsburk u nás nikdy nekorunovaný, nicméně podle tehdejšího ústavního práva platně nesoucí český královský titul, Karel Poslední (1916-1918).

Vždy, když český král měl zároveň hodnost císařskou, ať již římskou nebo rakouskou, česká královská hodnost, včetně příslušné pravomoci byla fakticky překrývána hodností a pravomocí císařskou. Všem těmto panovníkům byl běžně přikládán titul císařský jako nejvyšší. V tom smyslu Karel od r. 1355 a jeho syn Zikmund od r. 1433 byli i v českém království titulováni císaři.

Pro Karla jako hlavu českého státu byl charakteristický smysl pro vše, co z dědictví minulosti, počínaje legendou přemyslovskou, tradicemi Velké Moravy a reminiscencemi cyrilometodějsko-slovanskými mohlo posílit lesk dynastie, moc krále, funkce ústřední vlády a vůbec vše to, co dnes bychom označili jako českou s t á t n o s t . Měl typické rysy vladaře protohumanismu spojujícího snahy po silné monarchii s cíli a snahami kulturními, se zřeteli hospodářskými a v neposlední řadě s úsilím překonávat a vyrovnávat rozpory, jež se v dané situaci v politickém životě soudobé společnosti vždy znovu a znovu vynořovaly.

I když mnohé z toho, oč Karel jako český král usiloval, ztroskotalo

lo a leccos svého původce a iniciátora dlouho nepřetrvalo, přece to, co se tomuto středověkému vládci podařilo vytvořit a za co jsme mu i po šesti stoletích a po dvojí proměně společenského řádu vděční, je tak rozsáhlé, že jej neváháme charakterizovat jako krále b u d o - v a t e l e . Zásluhou Karlovou bylo jádro českého státu ještě za života jeho otce církevně zorganizováno jako samostatná metropolitní oblast. Praha "hlavní a sídelní město", jak Karel rád psal, dostala univerzitu, první v celé střední, severní a východní Evropě. Rámec složitého státního celku České koruny byl na dlouhá staletí šťastně zorganizován mimořádně důležitými ústavními akty. K dosavadnímu pražskému trojměstí bylo velkolepou koncepcí připojeno Nové Město. Hmotné, zejména stavitelské vyjádření Karlových zájmů ekonomických (nový kamenný most v Praze), obranných (hrady, opevnění), urbanistických, náboženských (kostely, kláštery a kapituly) a estetických (sochařství, malířství, umělecká řemesla) přetrvalo namnoze staletí a je dodnes předmětem obdivu.

Nad prací statisíců nevolných rolníků a městské chudiny se zvedla mohutná kulturní nadstavba, jež z pozůstatků, které se nám dochovaly a ze zpráv o ní jeví se přímo jako oslňující a je dodnes závažnou komponentou české kulturní tradice. To je také jedna z příčin často v literatuře uváděného l e s k u Karlovy doby, neboť díla v souvislosti s jeho vládou v Čechách vzniklá vrhala zpětně zář na něho samotného. Můžeme se odvážit i tvrzení, že Karlem podnícená kulturní ((ne pouze umělecká, ale také vědecká apod.) tvorba stála někdy výše než sám její mecenáš, podporovatel a přítel na českém královském trůně.

Impozantní nadstavba předhusitské společnosti v českých zemích byla jistě i plodem dlouhého období míru, jemuž se tehdy české země těšily. I to však patří svým způsobem k zásluhám Karla a jeho dvorského kruhu. Vzpomeňme zásady formulované - s narážkou na soudobé lékařství - v jeho dopisu Petrarcovi (1351): "Omnia prius temptanda quam ferrum", zásady podivuhodně se kryjící s výrokem českého krále Jiřího o století později: "Lépe jest dva roky jednati než 14 dní válčiti."

V českém státě doby Karlovy dočasně byly uvedeny v soulad vnější (mezinárodní) i vnitřní podmínky hospodářského, politického a kulturního rozkvětu. Vše, co podporovalo silnou monarchii (ekonomika, finanční režim, města, církev, univerzita, státní aparát, zákonodárství atd.) vedlo zároveň, především u vládnoucích složek společnosti, k vyššímu stupni hmotnému i kulturnímu, ale současně kladlo stále větší nároky na masy lidu, zvláště rolnictva, jehož břemena se stávala neúnosnými. V souvislosti s tím vším se tehdy na české půdě silněji než kdy před tím rozvíjely myšlenkové proudy, které jednak šly v ně-

kterých tradicích domácí i světové kultury, ať tato měla svá dílčí těžiště v soudobé Itálii, ve Francii, v Německu či v Anglii, jednak budily antiteze k nim a - jak se ukázalo v husitství - znamenaly významný krok vpřed zvláště v rozvíjení evropského politického myšlení. Znalci jednotlivých vědních oblastí právem poukazují na to, jak plodný byl vztah Karlov k nejrůznějším kulturním úsekům, jaké je Karlovo místo v dějinách a jak významný byl jeho zásah do politického a vůbec myšlenkového vývoje českých zemí.

V osobě Karlově úzce se spojovaly křesťanský politický univerzalizmus a jakýsi historický iluzionismus. Obojí se u Karla zčásti prolíná a v některých ohledech přímo překrývá. Nijak s tím není v rozporu často uváděná a nepopíratelná Karlova obratnost a pružnost v jednání na poli mezinárodní i vnitřní politiky a jeho rovněž běžně zdůrazňovaná úspěšnost v realizování většiny akcí, jichž se podjal. Je třeba jen dodat, že i v životě Karlově úspěchy se střídaly s neúspěchy a že právě nejvyšší cíle, k nimž tento panovník zamířil, přece jen - zvláště máme-li na mysli osudy jeho dynastie a vnitřní vývoj českého státu - posléze ztroskotaly. V předchozích odstavcích jsme uvedli řadu významných úspěchů, pro něž je možno Karla označit za panovníka - budovatele. Proti této řadě je nutno postavit řadu skutečností, jež neznamenaají - viděno z poslední třetiny 20. století - nic jiného než Karlovy iluze, sny, utopie a vůbec svět nereálných, ba fantastických představ, v němž se Karel běžně pohyboval, v němž snad převážně žil a pro nějž v konfliktu s tvrdou realitou středověku také značná část jeho záměrů minula se cílem.

Nepatřilo snad do světa nereálných představ vše to, co tvořilo komplex Karlovy křesťanské víry, o jejíž upřímnosti a opravdovosti nemáme důvod pochybovat, víry ve svět nebeský na straně jedné a svět pekelný na straně druhé? Vždyť nebylo snad jediného aktu, který by byl Karel nepodnikl ve jménu této víry, s odvoláním na nadpřirozené moci, jejichž přízně a požehnání se stále dožadoval, jichž se nepřestával dovolávat, jimiž se neustále zaklínal a jejichž sankcemi zaštiľoval své akce počínaje zbožnými donacemi a konče juristickými legislativními díly.

Karlova představa o tom, že korunováním v Římě se stal nejvyšším světským činitelem, byla už sama o sobě velkou iluzí. V tradičním leoninském verši "Roma caput mundi regit orbis frena rotundi" bylo za vlády Karlovy stejně dobře (totiž stejně iluzivně) možno položit místo slova Roma slovo Praga!

Jedním z hlavních rysů Karlova politického usilování bylo, že se vždy znovu a znovu, z nejrůznějších aspektů, pokoušel smiřovat nesmiřitelné, slučovat neslučitelné, syntetizovat rozporné. Bylo by lze

mluvit zde až o jakémisi korunovaném donkichotství (*sit venia verbo*), rozumíme-li touto narážkou na hrdinu díla Cervantesova usilování o cíle, jejichž reálnost je pochybná, spočívající na iluzivních, utopických či fantastických představách. Jen dočasně a vlastně jen zdánlivě měl tu Karel úspěch v padesátých až šedesátých letech 14. stol., ve druhém a třetím desetiletí svého českého panování.

Snaha syntetizovat rozporné jeví se jak v Karlově vztahu k papežství, tak v jeho vztahu jako krále a pak císaře "Římanů" k jeho souběžné funkci českého panovníka, jak jsme na to ukázali už výše. Ve svém zásadním univerzalizmu čněl Karel vysoko nad třídou českého panstva, kterou měl reprezentovat a jíž se politicky odcizil právě proto, že jejím nepsaným, ale prakticky uplatňovaným heslem bylo "Čechy Čechům", přičemž za Čechy byli s přirozeným jinak feudálním omezením bráni jen příslušníci vládnoucích složek středověké české společnosti. Karlův univerzalizmus byl, zdá se, bezmezný, ale právě proto byl i beznadějný. Smířit císařství s papežstvím se Karlovi nepodařilo právě tak jako se mu nepodařilo smířit císařství s českým královstvím a posunout i jen o krůček vpřed snahy o smíření východního a západního křesťanství. O tvrdých limitech své "světovlády" přesvědčil se Karel znovu ještě krátce před svým skolem za své cesty do Francie. Univerzalistické tendence, avšak na mnohem vyšší, ba moderní úrovni, se objevily o sto let později v mírových projektech krále Jiřího. U tohoto s nesmazatelným mateřským znamením husitství, zatímco Karlův univerzalizmus měl stále ještě výrazné rysy tradic gotického politického života včetně oficiální religiozity a staro-feudálního českého prostředí přemyslovsko-svatováclavského.

Uveďme zcela konkrétní příklady iluzivnosti v Karlově panovnickém působení a zejména v jeho vládě jako českého krále. S naivní důvěrou k falešným dokladům Karel sbírá, draze platí, uctívá a dává vystavovat svaté ostatky, které mají hodnotu jen pomyslnou, neboť stojí a padají s dočasnou fází vývoje katolického náboženství. Karlův "Codex Maiestatis nostrae felici nomine nuncupandus" (toto označení je převzato od Justiniana), českým panstvem odmítnutý, byl do značné míry Karlovou právníkou utopií. Byli bychom v pokušení nazvat jej českou utopií, kdyby pojem českosti právě v těchto souvislostech nebyl pochybný.

Na vrcholu slávy císařské i královské dává Karel sepsat a v plné formě platného zákona vydává jedno z nejfantastičtějších privilegií středověku a českých dějin vůbec, totiž výsadu pro "dědice" ze Stadic. Zakládá ji na legendě, na dynastické pověsti Přemyslovců, tak jak tento mýtus je již po staletí v Čechách v oběhu, a to v ústním podání i v četných sepsáních kronikářů a legendistů. Mýtus se tak stává základem pro platný právní akt nezvyklého významu.

Přesvědčen o historické správnosti jiné české státoprávní fantazie, tentokrát dokonce s mezinárodním dosahem, přistupuje Karel krátce na to k praktické aplikaci a realizaci domnělého privilegia českých panovníků vstupovat na půdu německého sousedství "in igne et flammis". Za základ bere tentokrát zřejmě Dalimila s jeho vyprávěním o tom, že císař dal vévodovi Břetislavovi právo při přechodu hranice do Němec "pustit kolem sebe oheň na míli daleko" ("so brenne eine Mil um dich" říká německý překlad Dalimila). Šlo o heraldickou legendu pojící se k plaménkům kolem někdejší přemyslovské orlice. A Karel, zřejmě v zájmu povznesení lesku české královské hodnosti, nejen že tuto legendu přijímá, ale neváhá ji r. 1370, byť i ve zjemnělé formě, symbolicky uskutečnit. Na císařův pokyn se totiž při příjezdu jeho syna, již korunovaného českého krále Václava IV., do Norimberka zapalují nad městem ohromné hranice, aby český král opravdu přijížděl do Němec "v ohni a plamenech".

Iluzivní byla Karlova nabídka české smlouvy s Francií, jak to dokládají listiny o věci zachované (Regesta VI - 1, Mendl, 1928, č. 101, 161; srov. H. Jireček, Codex iuris Bohemici II-1, 1896, č. 369). Vyplývá odtud, že ve vztahu k francouzskému králi byl Karel, podobně jako v dalším století Jiří, politikem nebezpečně blízkým nerealitě, rozumíme-li tímto slovem neuvědomění se rozporu mezi vytčeným cílem a prostředky, jež k jeho uskutečnění jsou k dispozici, resp. společenskými podmínkami, za nichž k uskutečnění má dojít.

Braniborsko, na jehož získání Karlovi tolik záleželo a na něž vynaložil tolik úsilí i peněz, bylo pro Českou korunu velmi brzy nenávratně ztraceno.

Snad nechybíme, řekneme-li, že příčinou toho, co se nám jeví jednou jako nerealita, jindy jako ono známé "přání otcem myšlenky", byla bezvýhradná Karlova náboženská víra a jeho pevné spoléhání na božskou Prozřetelnost, o níž byl přesvědčen, že právě jej si vyvolila k velkým činům, povznesla do čela křesťanského světa, vnuká mu velké myšlenky a šťastné projekty i plány a počítá s tím, že mu v jejich uskutečňování bude napomáhat, zvláště když jej modlitbami i jinak bude posilovat obrovský církevní aparát, který Karel k obecné i speciální podpoře svých akcí, politických, kulturních i jiných, vždy a všude zakládal. Typicky a příkladně se tento Karlův postoj jeví v textu listiny vydané r. 1357 při fundování karlštejských kaplí a stanovení povinností karlštejských obročníků-kanovníků.

Nepomýšlel snad Karel v padesátých letech na to, že by sám jednou mohl být prohlášen za světce, tak jako oba jeho jmenovci, český Václav a francouzsko-německý Karel Veliký-Charlemagne, jimž oběma v Čechách i jinde zřizoval kaple a kostely? Vždyť i trůnící Kristus s císařskou

korunou v misálu Jana ze Středy a jeden ze Tří svatých králů na Karlštejně mají podobu Karlovu. Neoficiálním patronem Čechů a české státnosti ostatně Karla další století stejně učinila, jak dokazuje úcta, jíž se Karel obecně těší ve své vlasti do dnešních dnů.

Reformy Karlovy doby, a to ne pouze Karla samého, ale i arcibiskupa Arnošta a jiných členů Karlova dvorského kruhu, se v českém státě prosadily jen zčásti a jen dočasně. V českém právním a politickém ("ústavním") životě rozhodoval po smrti Karlově i nadále obyčej, v praxi se rovnající libovůli vysoké aristokracie - panstva. Plně oprávněná byla kritika, kterou v tomto směru uplatnil Tomáš ze Štítného, když poukazoval na zcela konkrétní stinné stránky "v našich hriešných zemských práviech" a uváděl křiklavé nedostatky české praxe daňové. Idealizace Karlovy vlády, jak se jeví např. ještě u F.M. Bartoše, je dnes neudržitelná, i když ne vždy se proti Karlovi a jeho zásahům do svérázného feudálního života českého státu situace vyhrotila tak ostře jako při šlechtou vynuceném výslovném anulování Karlova už plně připraveného zákoníku. Některé Karlovy reformy nebyly nikdy odvolány a přece, ač platily, nevešly trvale v život.

Bylo-li husitství předzvěstí novověku, pak doba Karlova byla u nás klasickým vrcholem středověku se všemi jeho skrytými i zjevnými společenskými rozpory, k nimž nově přistoupilo stále vzrůstající napětí mezi panovnickou mocí a šlechtou a jako jev zcela nový rozpor mezi bohatými preláty a chudým kněžstvem. Docházelo k nebývalému růstu kacířských konfliktů mezi jednotlivci (kněžími a laiky) i širšími skupinami obyvatelstva na straně jedné a oficiální církevní i státní mocí na straně druhé. V literatuře bylo již častěji poukázáno na jevy pro 14. století i v českých zemích - charakteristické, jako byly podivná směsice mystiky a krutosti, flagelantství, kacířství a inkvizice, pogromy na židy, mravní nevázanost, zvláště ve vyšších vrstvách apod. Už proto nemůžeme dnes spatřovat v době Karlově, přes její mírový ráz, vnější lesk, kulturní úspěchy a zdánlivý klid její společenské hladiny, vrchol českých dějin feudální epochy. Tímto vrcholem se - přes záplavu válečných událostí - opravdu stalo až husitství, za něhož samostatnost českého státního a politického života vystoupila zcela jasně a které je nám blízké svým revolučním úsilím o nové uspořádání lidské společnosti a o nového člověka vůbec.

Mnohé z toho, co Karel za svého života dovedl ještě navenek udržet na uzdě, a co ve stavu spíše latentním (sem patří zejména anarchické sklony české aristokracie) propuklo naplno za jeho syna a nástupce, a to bez ohledu na tendence, jež Karel kdysi v nejrůznějších formách rozvíjel v naději, že by mohly být, zvláště ve formě zákonů, zárukou silné moci královské a jejím prostřednictvím i zárukou míru a pořádku.

ku, hospodářské prosperity a tím i sociálního klidu v zemi. Karlův syn a přímý nástupce Václav byl jako volený římský král r. 1400 sesazen z trůnu a jako český král ocital se s panstvem ve vleklých konfliktech, jež mu ani po staletích neslouží příliš ke cti. Druhý Karlův syn Zikmund, "šelma ryšavá", od r. 1433 císař římský, byl husitským revolučním hnutím prohlášen za "vraha cti i osob jazyka českého", čili za jakéhosi veřejného nepřítele českého národa, a dosáhl českého trůnu v plné formě teprve v posledních dvou letech svého života přičiněním sil kontrarevolučních.

Vojtěch Raňků z Ježova (Adalbertus Ranconis de Ericinio), představitel svatovítské kapituly a, jako přední tehdejší učenec, mluvčí oficiálního českého intelektuálního světa, nazval ve své pohřební řeči Karla "otcem vlasti". A toto označení, původně epitheton ornans, během dalších staletí a zvláště ve století 19., se stalo v Čechách Karlovým stálým přívlastkem. V posledních desetiletích habsburské říše byl v souvislostech státoprávních bojů vedle Karla - otce vlasti - označován František Pařížský jako "otec národa". Karel v novodobé legendární podobě se stal jedním ze symbolů českého národně osvobozenického boje, když jej dočasně vedla buržoazie. Ani v nejmenším nebylo tu na závažu, že "pater patriae" byl jedním z titulů pozdně antických imperátorů otrokářského Říma. Upadlo v zapomenutí, že tohoto čestného označení bylo v českých dějinách použito kupodivu už dvě století před Karlem, totiž pro vévodu Soběslava I., o němž pokračovatel Kosmův napsal "Sobeslaus, dux Bohemiae, pater patriae."

V poslední čtvrtině 20. století přímo se vnucuje v souvislosti s tím, co už bylo pověděno výše, několik otázek, které svou nekonvenčností možná čtenáře překvapí. Pokusme se je formulovat co nejstřízlivěji.

Vyhradili bychom dnes, po všech nových poznatcích o dvanácti stoletích vývoje naší státnosti, ve světle převratných dějin 20. století na naší planetě vůbec a v naší vlasti zvláště, právě císaři a králi Karlovi titul otce vlasti? Není namístě zamyslet se zcela nově nad některými souvislostmi českých dějin předbělohorské doby počínaje nástupem Jagellovců a pak Habsburků? Neoslabil snad Karel českou feudální státnost svého věku tím, že hodnost a funkci hlavy českého státu zastínil a překryl hodností a funkcí "císaře Římanů"? Nezasadil snad právě tento panovník od věků ohrožované české státnosti těžkou ránu bezděky tím, že se stal světskou hlavou imaginárního univerzálního útvaru "monarchia mundialis" zvaného Svatá říše římská, v němž od počátku, totiž od Karla Velikého, nepopíratelně převládala feuda-

lita německého sousedství, málokdy přátelská českému politickému vývoji?

Nepoškodil Karel českou feudální státnost do jisté míry i tím, že české panstvo, o jehož vlastnostech a úrovni si jinak nečiníme iluzí, trvale vzdálil v jeho většině od zahraniční politiky, kterou vyhradil sám sobě a úzkému dvorskému kruhu a provozoval jako římský císař i český král zároveň? Nevznikla pro český státní život vlastně určitá újma tím, že Karel u české feudality, této tehdy přirozené a zákonitě dané nositelky české státnosti, potlačil zájem o evropské záležitosti a smysl pro světový kontext českého státního života, jak to pak - s výjimkou krále Jiřího - vidíme ve stoletích dalších a nejostřeji v dobách nezdařilých českých odbojů proti Habsburkům? Neměla osudná bezradnost české šlechty, vyšší i nižší, v otázkách vysoké politiky vůbec a mezinárodních vztahů zvláště jeden ze svých kořenů takto právě v době Karlově?

Nevyciřoval takovéto otázky už před více než sto lety právě "otec národa" Palacký, když přes všecken lesk a slávu Karlovy vlády spatřoval vrchol českých dějin nikoliv v tomto údobí českého císařství, ale až v desetiletích husitského revolučního hnutí?

Nemáme být dnes kritičtí paradoxně právě k faktu, že Karel vyplnil císařský sen některých předchozích českých monarchů za cenu, že propadl vizím, iluzím a profeciím o univerzálním nadstátě a sám sebe začal pokládat za božskými vnuknutími vedeného uskutečňovatele všekřesťanského, ale ryze středověkým způsobem pojatého politického programu, jehož společenské přednosti měly být prokázány především na příkladu Českého království, kdyby jen v něm byl opravdu zaveden zdokonalený právní řád, vtělený do kodexu osobně Karlem připravovaného?

Už některými svými současníky byl Karel viděn velmi kriticky. Běžně známý je výrok Viléma Ockhama, že prý byl "králem popů a jejich žoldákem (rex clericorum seu stipendiarius ipsorum)". A podle českého reformátora Milíče z Kroměříže byl Karel "císařským pokrytcem" a prostě "antikristem". Vědecká analýza tohoto výroku nám dosud chybí. Nebylo snad určité racionální jádro i v této příkré charakteristice, jakkoli mysticky zahalené?

Pokusili jsme se v této syntetické úvaze vidět nejen světla, ale i stíny, které velkou historickou postavu, jíž Karel nesporně byl, provázely. Domníváme se, že na sklonku 20. století není posláním české historiografie, aby kteroukoli osobnost českých dějin jednostranně a líbivě glorifikovala. Takové postavy mezi českými králi jako Karel ve stol. 14. a Jiří ve stol. 15. nepotřebují uměle oslavovat a násilně obhajovat. Žijí v literatuře, žijí ve svých dílech, trvají dále ve svém odkazu, u Karla i velkolepě zachovaném v historických památkách

hmotných i jiných. Nejlepším dokladem velikosti těchto králů je úcta, které se i po staletích těší v širokých masách lidu a pozornost, kterou jim vždy znovu a znovu věnuje historická věda, pracující dnes na principech historického a dialektického materialismu. Domníváme se, že také komplex otázek, na které jsme položili v této stati důraz, je toho svědectvím.

ЕЩЕ К ХАРАКТЕРИСТИКЕ КАРЛА IV. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСИТЕЛЬНЫЕ ЗНАКИ

Вацлав Ванечек

Резюме

Карл был одним из чешских правителей, который в 1346 г. получил звание и титул короля и в 1355 г. титул императора Римского - *Romanorum imperator*. Как он сам гласит в грамоте, изданной им в 1357 г., это означало, что его повысили "*ad mundialis monarchiae apicem*", значит поставлен выше "*cunctis per orbem regnantibus*". Карл создавал чешское государство как новую основу власти пржемысловско-люксембургской династии и одновременно как исходный пункт новой организации всехристианской наднациональной империи, которая бы - в его понимании - дала возможность развиваться отдельным составным частям ("национальным государствам") этой универсальной общности на базе собственных традиций и в соответствии с конкретными местными условиями. В землях Чешской короны его правление означало дальнейший этап преодоления феодальной раздробленности централизованной монархии.

Однако Карл как носитель звания чешского короля был правителем с этим именем Первым, а не Четвертым, так как главой чешского государства, который бы носил имя Карл до сих пор еще никто не был. На первых чеканках своих монет Карл величает себя Карлом Первым.

Всегда, когда чешский король получил одновременно звание императора римского или (с 1804 г.) австрийского, звание чешского короля, включая и соответствующие полномочия, фактически перекрешивалось со званием с полномочиями императорскими. Характерно то, что во времена царствования Карла нельзя говорить об особой чешской международной политике. В этой исключительно важной области государственной власти чешские интересы терялись в "имперских", в которых чешские феодалы принимали минимальное участие. Чешским правителям со званием императора обычно присваивался в качестве высшего титула титул императора. В этом смысле Карл с 1355 г. и его сын Сигизмунд с 1433 г. титулировались в чешском королевстве императорами.

Карл обладал типичными чертами монархи протогуманизма, соединяющего стремления создать сильную монархию с целями и стремлениями культурными, учитывая экономическое положение и также стремление преодолеть и регулировать противоречия, постоянно возникающие в политической жизни данного общества. Материальное, в частности строительное

отражение экономических интересов Карла (новый каменный мост в Праге), оборонительных (замки), градостроительных (Новый Город пражский), религиозных (костелы, монастыри и капитулы) и эстетических (скульптура, живопись, художественный промысел) пережило столетия и до сих пор вызывает восхищение. Труд многих тысяч крепостных крестьян и городской бедноты во времена правления Карла нашел выражение в могучей культурной надстройке, которая как можно судить по сохранившимся памятникам того времени и по данным о ней, является до сих пор важной составной частью чешской культурной традиции.

Однако следует сказать, что и в жизни Карла успехи сменялись неуспехами и что именно высшие цели, которые этой правитель наметил — особенно, если взять во внимание судьбу его династии и внутреннее развитие чешского государства — потерпели неудачу. Кодекс, подготовленный Карлом, обозначаемый с 1617 г. *Maiestas Carolina*, хотя первоначальное обозначение было *Codex Carolinus*, был в 1355 г. чешской шляхтой отвергнут. Сам Карл его аннулировал и этот кодекс не стал действующим правом.

Одной из главных причин того, что нам кажется в политике Карла нереальным, является беспрекословная вера Карла в божественное Провидение, которое, как был Карл убежден, избрало именно его к совершению великих дел и что он предназначен к тому, чтобы стать во главе всего христианского мира.

Если гуситское движение предназначало новую эпоху, то времена Карла у нас означали кульминационный пункт средневековья со всеми его скрытыми и явными общественными противоречиями, к которым в чешском государстве еще присоединилось все возрастающее напряжение между правителем и шляхтой и противоречия между богатыми прелатами и бедными священниками.

Несмотря на относительно мирный характер времен Карла, несмотря на лоск и культурные успехи этого времени, не можем считать этот период кульминационным пунктом чешской истории феодальной эпохи. Этим кульминационным пунктом — вопреки множеству военных событий — стало действительно гуситское движение, при котором самостоятельность чешской государственной и политической жизни выдвинулась полностью на первый план, и которое близко нашему времени своим революционным стремлением создать новое общество и нового человека вообще.